

УДК 632.2.082(477)



ШУЛЬГА

Володимир Петрович,

кандидат географічних наук,
Національний авіаційний університет,

Shulhavr@online.ua

(м. Київ)

НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА М. А. КРАВЧЕНКА: НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗДОБУТКИ

Висвітлено програму діяльності наукової школи доктора сільськогосподарських наук, професора М. А. Кравченка (1909–1986) з питань селекційно-племінної роботи в скотарстві УРСР. Доведено пріоритет її представників в розвитку теорії породотворення та лінійного розведення, основ племінного добору та підбору сільськогосподарських тварин, запровадженні системи лінійного розведення та перспективного планування в тваринництві. Показано, що одним із головних напрямів діяльності наукової школи є розроблення основ селекційно-генетичного вдосконалення симментальської породи. Узагальнено комплексні наукові пошуки з виведення спеціалізованих молочних і м'ясних порід та типів великої рогатої худоби. Обґрунтовано значення окремих наукових розробок на сучасному етапі розвитку тваринництва.

Ключові слова: тваринництво, племінна справа, селекція, порода, сільськогосподарські тварини, продуктивність, методи розведення.

Освещена программа деятельности научной школы доктора сельскохозяйственных наук, профессора Н. А. Кравченка по вопросам селекционно-племенной работы в скотоводстве УССР. Доказан приоритет ее представителей в развитии теории породообразования и линейного разведения, основ племенного отбора и подбора сельскохозяйственных животных, совершенствовании системы линейного разведения и перспективного планирования в животноводстве. Показано, что одним из основных направлений деятельности научной школы является разработка основ селекционно-генетического преобразования симментальской породы. Обобщены комплексные научные поиски по созданию специализированных

молочных и мясных пород и типов крупного рогатого скота. Обосновано значение отдельных научных разработок на современном этапе развития животноводства.

Ключевые слова: животноводство, племенное дело, селекция, порода, сельскохозяйственные животные, продуктивность, методы разведения.

Program of scientific school activities of the doctor of the agricultural sciences, professor N. A. Kravchenko on selection and breeding work in cattle Ukrainian SSR was highlighted. The priority of its representatives in the development of the theory of breed formation and line breeding, the basics of breeding selection of farm animals, improving of the system of linear breeding and long-term planning in livestock was summarized. It is proved that one of the main directions of scientific activity of the school was to develop the foundations of Simmental selection and genetic transformation. Comprehensive scientific research on creation of specialized dairy and beef breeds and types of cattle were summarized. Value of the some scientific developments at the present stage of animal husbandry was shown.

Key words: animal husbandry, breeding work, selection, breed, farm animals, productivity, breeding methods.

У становлення наукових основ селекції в тваринництві УРСР другої половини 30-х – першої половини 80-х років ХХ ст. істотний внесок зробив доктор сільськогосподарських наук, професор М. А. Кравченко. Учений є одним із розробників теорії та методології породотворення сільськогосподарських тварин, добору та підбору на основі вивчення їхньої поєднуваності, методів генеалогічного аналізу та методичних положень розведення за лініями тощо. Одним із здобутків М. А. Кравченка є заснування в 1946 р. на базі Київського ветеринарного інституту наукової школи, яка здобула авторитет як в Україні, так і за її межами.

Окремі аспекти наукової діяльності вченого, його внесок у розроблення ефективних методів і прийомів селекційно-генетичного вдосконалення вітчизняних порід і типів великої рогатої худоби знайшли висвітлення у наукових працях В. П. Бурката, К. А. Найденко, Ю. Д. Рубана, Ю. Ф. Мельника, І. С. Бородай та інших дослідників [2–4, 9–11]. Однак до цього часу комплексно не оцінено програму діяльності та здобутки заснованої вченим наукової школи, що поставлено за мету даного дослідження. Джерельна база дослідження ґрунтується на використанні різнопланових документів, її основу становлять

наукові праці представників наукової школи М. А. Кравченка. Методологія дослідницького пошуку передбачає комплексне використання загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів, джерелознавчого аналізу.

На основі вивчення документальних джерел з'ясовано, що професор М. А. Кравченко є продовжувачем наукової школи академіка Ю. Ф. Лискуна (1873–1958), під керівництвом якого в 1936 р. він захистив дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук. Основний напрям наукових пошуків Ю. Ф. Лискуна – племінне вдосконалення вітчизняних порід і типів сільськогосподарських тварин. На основі експериментів із червоною степовою, киргизькою та астраханською породами вчений довів, що прогресивний розвиток породи залежить від умов утримання й годівлі. Надав детальну характеристику за продуктивними ознаками місцевих порід великої рогатої худоби. Розробив оригінальну класифікацію тварин за типом конституції, що ґрунтується на діяльності залоз внутрішньої секреції. Ю. Ф. Лискун є основоположником вчення про інтер'єр сільськогосподарських тварин, в якому істотне місце відведено вивченню форми і функції молочної залози корів. Розробив методику вимірювання основних тканин вимені корів, що дало змогу скласти карту мікробудови молочної залози корів основних порід худоби в СРСР. Обґрунтував принцип «гніздової» племінної роботи, розробив систему краніологічних досліджень, узагальнив результати практичної роботи з розведення сільськогосподарських тварин і намітив шляхи їх якісного поліпшення.

Наукову спадщину Ю. Ф. Лискуна доцільно систематизувати за такими напрямками: теорія породотворення, кормовиробництво й годівля, розведення сільськогосподарських тварин, молочна продуктивність, м'ясна продуктивність, племінна справа, економіка та районування порід, методики зоотехнічних досліджень, загальні питання скотарства, конярства, свинарства, вівчарства, кролівництва, проблеми сільськогосподарської освіти тощо [3, с. 271–272].

В УРСР наукова школа академіка Ю. Ф. Лискуна отримала розвиток завдяки зусиллям професора М. А. Кравченка. Продовжуючи розвивати наукові традиції свого вчителя, вчений зробив суттєвий внесок у розробку теорії та методології породотворення сільськогосподарських тварин. Нами виділено такі основні напрями його наукового доробку: розробка організаційних основ і планування племінної справи; вдосконалення методів генеалогічного аналізу та методичних положень розведення за лініями; обґрунтування методів племінного добору та підбору сільськогосподарських тварин на основі вивчення їхньої поєднуваності; механізми індивідуального розвитку та його управління; запровадження ефективних методів вдосконалення існуючих і виведення нових порід великої рогатої худоби; оцінка племінної цінності та ін.

На нашу думку, найважливішими складовими творчого доробку професора М. А. Кравченка є концептуальні підходи до генеалогічного аналізу стад і порід тварин, теорія та практика породотворення на основі складного відтворного схрещування, становлення нової для України галузі спеціалізованого м'ясного скотарства. Ученим підготовлено близько 250 наукових праць, у тому числі 7 монографій та 6 підручників для вищих навчальних закладів [5]. Особливе практичне значення для розвитку племінної справи, фахової підготовки мали його монографії «Племенной подбор» (1957), «Породы мясного скота» (1979), підручники «Разведение сельскохозяйственных животных» (1963), «Племенное дело в животноводстве» (1987) та ін. [6–8].

М. А. Кравченко підготував 5 докторів і 32 кандидатів сільськогосподарських наук, які доклали значних зусиль до розвитку теоретичних і методологічних основ селекційно-племінної роботи в тваринництві УРСР [5, с. 40–44].

Нами виділено такі основні напрями творчих пошуків наукової школи: розробка теоретичних основ селекційно-генетичного вдосконалення сільськогосподарських тварин; виведення високопродуктивних порід та типів великої рогатої худоби; оптимізація організаційних основ племінної справи;

розробка теоретичних аспектів племінного добору та підбору; удосконалення системи лінійного розведення та генеалогічного аналізу в скотарстві; актуалізація проблеми індивідуального розвитку тварин; запровадження основ перспективного планування в тваринництві та ін.

Зокрема, питання породи та її структуризації знайшли розвиток у науковому доробку Д. Т. Вінничука, В. П. Лукаша, Л. А. Олійника, І. Т. Харчука. Так, одним із талановитих послідовників М. А. Кравченка В. П. Лукашем розвинув теорію лінійного розведення на прикладі симентальської й української м'ясної порід, розроблено методи створення й вдосконалення заводських стад. Д. Т. Вінничук теоретично обґрунтував мінімальну кількість ліній і родин у породі, необхідну для ефективної селекційно-племінної роботи, сформулював теоретичні положення вчення про породу тварин як динамічну біологічну систему, що має симетричну структуру. Розробив методи оцінки ступеня інбридингу та генетичної схожості пробанда з предками, обґрунтував принципи збереження генофонду порід, селекційно-генетичні аспекти статевого диморфізму худоби, використання генеалогічного аналізу для елімінації генетичних дефектів тварин. Основи використання інбридингу при розведенні великої рогатої худоби, порівняльне вивчення застосування різних його варіантів при роботі з лініями та родинами в заводському стаді запропонували І. Т. Харчук та Л. А. Олійник. Оригінальне дослідження з вивчення порід великої рогатої худоби в історичному розвитку та їхню порівняльну оцінку за молочною продуктивністю провів В. П. Бойко [3, с. 274].

Як засвідчив аналіз, науковою школою приділялася значна увага вивченню закономірностей формування продуктивності тварин як за умов чистопородного розведення, так і міжпородного схрещування. Зокрема, основи зростання жирно- та білковомолочності, співвідношення між ними в зоотехнічній оцінці великої рогатої худоби розробив Б. М. Бенехіс. Вплив ввідного схрещування на формування господарськи корисних ознак у скотарстві ґрунтовно дослідив В. Я. Мещеряков. Значення оцінки плідників

великої рогатої худоби як важливого елемента племінної роботи обґрунтували К. А. Найденко та О. М. Чернявський.

За керівництва М. А. Кравченка підготовлено та захищено низку дисертаційних робіт, присвячених селекційно-племінній роботі з симентальською худобою. Так, М. Д. Дєдов розробив ефективні методи її селекційно-генетичного вдосконалення в умовах племінних заводів РРФСР. А. І. Самусенко обґрунтував системну концепцію породи та шляхи формування високопродуктивних заводських стад симентальської худоби в районах племінного скотарства УРСР; основні форми роботи з родинами при лінійному розведенні. Методи племінної роботи в скотарстві з родинами при розведенні за лініями також запропонував М. М. Майборода. Прийоми вдосконалення симентальської худоби в умовах діяльності станцій штучного осіменіння сільськогосподарських тварин в УРСР окреслила О. П. Чиркова. Методи племінної роботи з вдосконалення сименталізованої худоби у племрадгоспах системи Укрголовцукру представив Л. К. Соломенко. Питання походження, закономірностей формування продуктивності і шляхів племінного використання корів-рекордисток симентальської породи вивчено І. К. Соколенко. Оригінальне дослідження генетики симентальської худоби, зумовленої поліморфними системами їх крові, яке не втратило значення в умовах сучасності, провів І. Р. Гіллер, обґрунтував можливості їх використання в селекції тваринництва [3, с. 274].

Розробці ефективних методів удосконалення червоної степової худоби за умов чистопородного розведення присвячені дослідження Н. В. Кононенко та І. А. Скоблик. Зокрема, Н. В. Кононенко за керівництва М. А. Кравченка розробила оригінальну методику інвентаризації ліній, на основі якої обстежила масив червоної степової худоби у 10 областях УРСР. За результатами цієї роботи вперше в практиці тваринництва проведено десятирічний експеримент із формування генеалогічної структури породи [5, с. 40].

Проблеми становлення та розвитку галузі м'ясного скотарства в Україні знайшли розвиток у науковій творчості І. М. Недокуса, В. М. Мушкарьова,

В. М. Ткачука, С. С. Спеки, Ц. В. Дмитрова та ін. Так, І. М. Недокус дослідив господарські біологічні особливості спеціалізованих м'ясних порід італійської селекції, обґрунтував ефективність їхнього схрещування з сірою українською худобою. В. М. Мушкарьов, В. М. Ткачук довели доцільність використання чистопородних і помісних бугаїв м'ясних порід у промисловому схрещуванні з вітчизняною худобою. М. Й. Чехівський провів аналіз схрещування вихідних порід на першому етапі виведення української м'ясної породи в умовах Лісостепу УРСР. О. Н. Марченко зробив аналіз генеалогії худоби шароле і результатів схрещування з ними сименталів. Селекційну оцінку помісного молодняка, отриманого при виведенні української м'ясної породи, проведено Ц. В. Дмитровим [5, с. 275].

Одним із напрямів, який отримав розвиток зусиллями наукової школи, є розробка основ індивідуального розвитку сільськогосподарських тварин. Оригінальне дослідження з вивчення особливостей росту симентальських і шароле-симентальських бугайців при електростимуляції м'язів провів В. І. Шеремета. Особливості індивідуального розвитку помісних тварин, отриманих від схрещування бугаїв спеціалізованих м'ясних порід зарубіжної селекції з місцевою худобою в умовах Житомирщини узагальнив С. С. Спека. Закономірності утробного розвитку і зміни хімічного складу тіла ембріонів свиней подільської породної групи досліджено Л. А. Шевченко [5, с. 40, 43].

На нашу думку, найбільш повно та творчо наукові традиції, закладені М. А. Кравченком, розвинув академік М. В. Зубець, продовжуючи його наукову школу. Розробив теоретичні й практичні питання породотворного процесу у молочному та м'ясному скотарстві; висунув гіпотезу генезису порід, у якій на новий методологічний рівень поставив осмислення проблеми схрещування, гетерозису та інбредної депресії, проміжного типу успадкування. Одним із найбільш вагомих здобутків М. В. Зубця є оригінальна методика створення жирномолочного стада, апробована у провідному племінному заводі симентальської породи «Тростянець» Чернігівської області. Її запровадження дало змогу отримати унікальну корову Воротку (IV-6508-6,04) та ряд нових

цінних заводських ліній. Він є співавтором високопродуктивних спеціалізованих порід великої рогатої худоби: українських червоно- і чорно-рябої, червоної та бурої молочних; української, волинської, поліської і південної м'ясних [1, с. 13–14].

Таким чином, наукова школа професора М. А. Кравченка заснована на базі Київського ветеринарного інституту в 1946 р. Програма діяльності наукової школи охоплювала широке коло питань: теорія породи та породотворення, племінного добору та підбору, лінійного розведення та генеалогічного аналізу, індивідуального розвитку сільськогосподарських тварин. Представниками наукової школи проведено пріоритетні дослідження з селекційно-генетичного вдосконалення симентальської породи, виведення на її материнській основі спеціалізованих молочних і м'ясних порід, добре пристосованих до розведення в умовах УРСР. Як найбільші здобутки наукової школи розглядали розроблення системи лінійного розведення, основ перспективного планування в тваринництві, які отримали поширення в селекційно-племінній практиці УРСР другої половини 30-х – першої половини 80-х років ХХ ст.

На перспективу заплановано порівняти програму діяльності, творчі здобутки наукової школи професора М. А. Кравченка з іншими галузевими неформальними творчими об'єднаннями, що були засновані в Україні минулого століття, їх внесок в зростання рентабельності галузі вітчизняного тваринництва.

Список використаних джерел

1. *Апостол М. В.* Академік НААН М. В. Зубець – талановитий учений у галузі селекції у тваринництві України // Сборник публикацій мультидисциплінарного наукового журналу «Архивариус» по матеріалам XIV міжнародної науково-практичної конференції «Наука в современном мире», г. Києва, 20 ноября 2016 г. – К., 2016. – Ч. 1. – С. 11–15.
2. *Бородай І. С.* Селекційно-генетичне вдосконалення симентальської породи в Україні в контексті діяльності професора М. А. Кравченка / І. С. Бородай // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 73–78.
3. *Бородай І. С.* Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія / Бородай І. С.; НААН,

ДНСГБ; наук. ред. д-р с.-г наук, чл.-кор. НААН В. А. Вергунов. – Вінниця, 2012. – 416 с. – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 59).

4. *Буркат В. П.* Із спогадів про професора М. А. Кравченка / В. П. Буркат // *Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН*; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 92–95. – (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ ст.»; кн. 1).

5. *Кравченко Микола Антонович*: біобібліогр. покажч. наук. пр. / УААН, ЦНСГБ; упоряд.: В. П. Буркат, Т. Ф. Дерлеменко, З. І. Варга та ін.; наук. ред.: М. В. Зубець, М. С. Слободяник. – К.: Аграрна наука, 1999. – 56 с.

6. *Кравченко Н. А.* Племенной подбор при разведении по линиям / Н. А. Кравченко. – М.: Сельхозгиз, 1954. – 263 с.

7. *Кравченко Н. А.* Породы мясного скота: учеб. пособ. / Н. А. Кравченко. – К.: Вища школа, 1979. – 287 с.

8. *Кравченко Н. А.* Разведение сельскохозяйственных животных / Н. А. Кравченко. – М.: Колос, 1973. – 486 с.

9. *Найденко К. А.* Кравченко Микола Антонович / К. А. Найденко // *Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН*; наук. ред. М. В. Зубця, В. П. Бурката. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 90–91. – (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ ст.»; кн. 1).

10. *Розвиток* творчої спадщини професора М.А.Кравченка його науковою школою на межі тисячоліть / Ю. Ф. Мельник, М. В. Зубець, В. П. Буркат та ін. // *Науковий вісник НУБіП України*. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 33–33.

11. *Рубан Ю. Д.* Творчий спадок професора М. А. Кравченка і сучасна селекція / Ю. Д. Рубан // *Науковий вісник НУБіП України*. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 33–38.

References

1. Apostol, M. V. (2016). *Zubets' – talanovytyu uchenyy u haluzi selektsiyi u tvarynnystvii Ukrayiny* [Academician of NAAS M. V. Zubets – a talented scientist in the branch of livestock breeding in Ukraine] // *Nauka v sovremennom myre* [Science in the modern world]. Kyiv. 1. 11–15. [in Ukrainian].

2. Borodai, I. S. (2009). *Selektsiyno-henetychne vdoskonalennya symental's'koyi porody v Ukrayini v konteksti diyal'nosti profesora M. A. Kravchenka* [Selection and genetic improvement of Simmental in Ukraine in the context of professor M. Kravchenko activities]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine]. Kyiv. 138. 73–78. [in Ukrainian].

3. Borodai, I. S. (2012). *Teoretyko-metodolohichni osnovy stanovlennya ta rozvytku vitchyznyanoyi zootekhnichnoyi nauky* [Theoretical and methodological bases of formation and development of native zootechnics]. Winnytsya. 416. [in Ukrainian].

4. Burkat, V. P. (1997). *Iz spogadiv pro profesora M. A. Kravchenka* [With memories of professor M. Kravchenko]. *Vcheni-selektcionery u tvarynnytstvi [Scientists in animal breeding]*. Kyiv. 92–95. [in Ukrainian].
5. Burkat V. P., Derlemenko T. F., and Z. I. Varha. (1999). *Kravchenko Mykola Antonovych* [Kravchenko Mykola Antonovych]: biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. Kyiv. 56. [in Ukrainian].
6. Kravchenko, N. A. (1954). *Plemennoj podbor pri razvedenii po linijam* [Pedigree selection in the line breeding]. Moscow. 263. [in Russian].
7. Kravchenko, N. A. (1979). *Porody mjasnogo skota* [Breeds of beef cattle]. Kyiv. 287. [in Russian].
8. Kravchenko, N. A. (1973). *Razvedenie sel'skohozjajstvennyh zhivotnyh* [Breeding of farm animals]. Moscow. 486. [in Russian].
9. Naydenko, K. A. (1997). *Kravchenko Mykola Antonovych* [Kravchenko Mykola Antonovych]. *Vcheni-selektcionery u tvarynnytstvi [Scientists in animal breeding]*. Kyiv. 90–91. [in Ukrainian].
10. Mel'nyk Yu. F., Zubets' M. V., and V. P. Burkat. (2009). Rozvytok tvorchoyi spadshchyny profesora M. A. Kravchenka yoho naukovoyu shkolyu na mezhi tysyacholit'. *Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny [Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine]*. Kyiv. 138. 33–33. [in Ukrainian].
11. Ruban, Yu. D. (2009). *Tvorchyj spadok profesora M. A. Kravchenka i suchasna selektsiya* [The creative legacy of professor M. A. Kravchenko and modern breeding]. *Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny [Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine]*. Kyiv. 138. 33–38. [in Ukrainian].